

## IZVORNI ZNANSTVENI RAD

JASMINA VOJVODIĆ (Zagreb – Filozofski fakultet)

# REDUKCIJA POZDRAVNIH GESTA U SUVREMENOJ HRVATSKOJ PROZI

UDK 821.163.42.09:81'27

U prilogu će biti riječi o gestama koje se koriste prilikom susreta i rastanka i važan su čimbenik u međuljudskoj komunikaciji. Činjenica je da se ljudi pozdravljaju na različite načine što ovisi o svečanosti prilika, rodbinskim, prijateljskim ili drugim vezama te kulturi unutar koje se susreti i rastanci događaju. Raznovrsnost gestualnih obrazaca prilikom pozdravljanja i opraštanja u odnosu prema drugome (bilo osobi/osobama ili instituciji) razmotrit ćemo u sustavu književnih tekstova, što znači da ćemo primjere uglavnom crpiti iz književnosti, a manje iz svakodnevice. Pokušat ćemo ujedno pokazati kako se opisi različitih oblika pozdrava u suvremenim hrvatskim tekstovima izbjegavaju.

109

## ŠTO JE POZDRAV

Čovjek uobličuje svoju komunikaciju s drugim ljudima, odnosno njezin početak i kraj, različitim okvirima dogovorenih i ustaljenih normi. Drugim riječima, početak i kraj diskursa omeđen je verbalnim i neverbalnim oblikom pozdravljanja i odzdravljanja. Susret i rastajanje u ljudskoj su komunikaciji zasićeniji od, primjerice, razgovora koji eventualno slijedi. Pozdravi se često događaju naoko spontano, premda su društveno čvrsto uvjetovani. Ne moramo ni spominjati pružanje ruke, rukovanje, kimanje glavom i podizanje obrva uz smiješak koji govori »drago mi je što te/vas vidim«, ili pak prilikom rastanka kada se ljudi prate do vrata, tapšu po ramenu, izgovaraju uvodne formule pozdrava poput, »pa dobro«, »dobro onda«, »dakle, vidimo se« i slično.

Pozdravi pri susretu društveno su determinirani, ali ni oni pri rastanku nisu, dakle, posve spontani. Oni vrlo često kompenziraju vrijeme rastanka, pa komunikatori, uokvirujući svoj diskurs, nastoje djelovati srdačnije no u uobičajenoj komunikaciji te pokazuju da im je drago što se dugo nisu vidjeli

i da se ujedno nadaju skorom susretu. Krejdlin, primjerice, govori o etiketnim ili bontonskim gestama, kao što su: stisak ruke, poljubac, ustajanje (sa stolca, naslonjača, od stola), mahanje rukom, naklon, reverans i dr. (Krejdlin 2001). Takve se geste počesto rabe kao ilustratori i pokazatelj su ugladenoga ponašanja. One ujedno mogu biti popraćene riječima: *Dobar dan*, *Dobra večer*, *Bog*, a naglašavaju se mimičkim signalima poput spomenutog osmijeha ili podizanja obrva. Svojim osmijehom i srdačnošću dajemo do znanja drugoj osobi da je dobrodošla, da se s njome ponovno želimo susresti i zbog toga pozdravima pridajemo toliku važnost. U ljudskom komuniciranju pozdravi imaju važnu funkciju izražavanja prijateljstva i dobrih namjera, uklanjanja neprijateljstava i pomirenje. Zato su gestualni oblici, poput pokazivanja dlanova, još u prvim ljudskim zajednicama zapravo označavali nenaoružana čovjeka, onoga tko je spreman za razgovor. Čak i prije verbalnog, gestualno je pozdravljanje imalo itekakvu važnost za ljudsku zajednicu. S vremenom su se pozdravi razvijali, odnosno gubili svoju prvotnu namjeru pokazivanja dobrohotnosti, postajali su složenijima, pa se čak i propisivali u različitim oblicima bontona, uljudnog ponašanja, kućnog odgoja i sl.

110

Pozdravljanje je važan društveni obred u živih bića općenito. U čimpanza, čije je socijalno ponašanje teško zabilježiti jer se svakim približavanjem i praćenjem njihova života gubi spontanost, razabire se da je pozdrav sastavni dio komunikacije unutar čopora. Istraživači su ipak zabilježili velike razlike u ponašanju tih životinja, čak do te mjere da se mogu izraziti nijanse u pozdravima i uočiti razlike jesu li pojedini članovi čopora bili dulje ili kraće odsutni. Svakodnevno pozdravljanje sastoji se u tome da životinja dotakne tijelo druge životinje unutarnjom ili vanjskom stranom šake, što se može nazvati uobičajenim načinom pozdravljanja. Ako su pak dvije životinje bile duže odijeljene, približe se jedna drugoj tihim zadihanim groktanjem, a zatim padnu jedna drugoj u zagrljaj (Kloot 1972).

Premda su istraživanja životinjskih pozdrava neobično interesantna, svjesni smo da su u ljudskoj komunikaciji pozdravi još važniji i slojevitiji. Mnoga su štiva koja se bave menadžmentom pokazala veliko zanimanje za različite oblike pozdravljanja u suvremenom društvu, kao što je to učinio Pease u svojoj knjizi *Govor tijela* (2002). Osim razrade prostornih udaljenosti, što je taj autor preuzeo od Halla koji je šezdesetih godina razvio teoriju o proksemici (od *proximity* – blizina), čime se utvrđuju četiri zone razmaka u komunikacijskom procesu: javna, društvena, osobna te intimna zona, on govori o različitim oblicima rukovanja, što je za poslovne ljude, a njima je zapravo knjiga i namijenjena, neobično važno. Premda rukovanje i uopće pokazivanje ruku kod pozdrava, kao što smo ranije spomenuli, pripada naj-

ranijim oblicima ljudske komunikacije, i u današnjem su društvu pokreti rukama prilikom susreta ostali dominantni. Razlikuju se pritom dva načina pružanja ruku: dlanom prema gore, tzv. podložnički položaj dlana, i dlanom prema dolje, tzv. dominantni položaj dlana. Igramo moći razlikuju se nijanse dominantnoga i podložnog rukovanja, što ovisi o jačini stiska tuđega dlana: preuzimanje kontrole, prepuštanje kontrole, rukovanje »pravog muškarca«, prejak stisak, blagi stisak (tzv. »mrtva riba«), primanje za podlakticu ili rame i sl. Rukovanjem se, dakle, već pri prvom susretu mogu iščitati najvažniji ljudski odnosi, ponajprije oni hijerarhijski.

Pronnikov i Ladanov u svojoj su knjizi *Jezik mimike i gesta* (2001) dosta prostora posvetili gestama prilikom susreta i rastanka, a svoje su primjere uvelike preuzeli od Desmonda Morrisa (1979). Uočili su ipak da »što je prigoda svečanija, to je službenija procedura pozdravljanja« (Pronnikov i Ladanov 2001: 46), što je neka vrsta formule prema kojoj se izračunavaju svi pozdravi. Dobro nam je poznato da se sa starim prijateljima i znancima koje svakodnevno vidamo pozdravljamo drugačije nego s ljudima koje smo prvi put susreli, ili da je naše ponašanje, pa time i pozdravljanje, drugačije na mjestima koja inače zahtijevaju poseban protokol. Stoga pozdravljanje na neki način ulazi u prostor bontona, kao čvrst sustav znakova koji se u određenoj kulturi uvriježio. Bonton pretpostavlja sva pravila ritualiziranog ponašanja čovjeka, a preko njega se odražavaju socijalni i biološki kriteriji bitni za konkretno društvo (Civ'jan 1997). Pozdravi, kako kaže Civ'jan, predstavljaju »strategiju ponašanja«, od njih započinje daljnja komunikacija i preko pozdrava kao signala prenositi će se svi drugi signali u sustavu komunikacije. Sjetimo se, na primjer, ritualiziranog dočekivanja počasnih gostiju kruhom i solju, prostiranjem tepiha ili ispraćaja mahanjem, pozdravljanja aplauzom i sl. Takvi su rituali strogo propisani i predstavljaju neku vrstu »nadgostoprimstva« ili pretjeranog pozdrava. Propisan je, također, ulazak u kršćansku crkvu, čiji prag predstavlja granicu svjetovnog i sakralnog, a križanje svojevrsno pozdravljanje i iskazivanje poštovanja Bogu i Crkvi. Čovjek je odredio niz rituala za niz situacija i nastoji ih slijediti u okvirima određenog društva. Navest ću ovdje i primjer ruske geste »sjesti prije puta«, koja predstavlja neku vrstu molitve. Gesta je složena i čine ju svi prisutni, tj. i oni koji putuju i oni koji putnike prate. Prije odlaska na važno putovanje, osobe sjedaju i nekoliko minuta provode u tišini, zapravo molitvi za putnika kojemu žele da ga na putu prati sreća, a nakon toga se ustaju i napuštaju prostoriju.

Neda Pintarić definirala je dvije grupe gestoslova (termin gestoslov, koji označuje »višeslojni verbalno-neverbalni izraz«, preuzela je od poljske teoretičarke Nowakowske), invokacijskim i eksvokacijskim pozdravnim gestoslovima

koji odgovaraju dijaloškim oblicima u dijaloškoj situaciji. Pozdrav Pintarićeva definira kao »kulturalizirani i ritualizirani verbalno-verbalni dijaloški afektiv u situaciji susreta i rastanka dviju ili više osoba u prolaznoj komunikaciji« (Pintarić 1989: 30). Navela je uz to da pozdravi nisu primarno jezična kategorija, nego komunikacijska i pragmalingvistička. Pri tome nije zaboravila spomenuti sredstva koja se koriste prilikom pozdrava. To su: kinetička sredstva (mimika, geste, položaj tijela), taktilna (dodirivanje, rukovanje, lupkanje po ramenu, grljenje, ljubljenje), ritualni znakovi (pružanje ruke, mahanje) i sl. Sve je to važno spomenuti zato što je informativna funkcija pozdrava minimalna. Naime, pozdravi služe za stvaranje atmosfere, omeđivanje razgovora, a ne za pružanje informacija, zbog čega se pozdravi zapravo svrstavaju u afektive, odnosno one gestualno-verbalne signale koji služe za izražavanje emocija. Proučavajući gestoslove u hrvatskome i poljskom jeziku, autorica je izdvojila ukupno osam pozdravnih podgrupa: vremenski, zdravstveni, životni, religijski, formalizirani, neformalni, gestoslovi dobrohotnosti te poštovanja.

112

Pozdravi su, nema sumnje, kulturno determinirani i ritualizirani, jer na ovaj ili onaj način nose pečat određene kulture koja propisuje kako će se upotrebljavati. Pozornost ritualiziranom načinu ponašanja prilikom pozdrava posvetio je Bojan Žikić (2002), ustvrdivši kako je »međuljudsko pozdravljanje u neposrednom interaktivnom kontaktu prilika u kojoj je gestovna 'amblematska' upotreba možda i najčešća« (Žikić 2002: II, 214). Posebno je zanimljivo što je taj antropolog posvetio pažnju onim pozdravima koji su se s vremenom modificirali. Riječ je o rukoljubu i rukovanju unutar čvrsto konvencionaliziranih pozdrava prilikom prosidbe i svadbe. Budući da su neki od tih pozdrava zadržani do danas, možemo govoriti o svojevrsnoj »sociokulturnoj konstrukciji«.

Zbog naglašene ritualiziranosti pozdravi su u različitim klasifikacijama smješteni u zasebnu kategoriju obrednih gesta. To je učinila i Renata Volos te ustvrdila da »obredne geste« ističu svojevrsni tradicionalizam životnih uvjeta. U tu su skupinu uvrštene sve gestualne forme uglađenoga i tradicionalnog ponašanja kao što su, na primjer, skidanje šešira, ljubljenje ruke, ljubljenje skuta, klanjanje do pojasa, klanjanje do zemlje ili padanje ničice, lagani naklon, ali i nešto uobičajeniji, kao što su stisak ruke ili kimanje glavom.

## NESTANAK NEKIH OBLIKA POZDRAVA

U svakodnevnoj komunikaciji danas lako možemo uočiti fenomen nestanka određenih oblika ponašanja prilikom pozdrava, odnosno činjenicu

da su neke geste naprosto nestale iz upotrebe. Ne treba ni spominjati da skidanje šešira ili kape u trenucima susreta gotovo više i ne postoji, jer je šešir prestao biti uobičajenim odjevnim predmetom, kao što ni žene ne čine *reverans* jer ne nose duge oble haljine, a također nema više rukoljuba ili niskoga klanjanja u trenucima susreta dviju osoba. Suvremeni čovjek koji živi »munjevito« i koji, umjesto da sjedne, kavu pije »s nogu« ili uzima tzv. *coffee to go*, do informacija dolazi klikom na tastaturi, svoje će ponašanje prilagoditi toj brzini. Mnogi su pozdravi, upravo iz tog razloga, postali »plošni«, a nestalo je ujedno i velike razlike u vertikalnim i horizontalnim odnosima među ljudima. Mijenjali su se hijerarhijski odnosi (vertikala: kralj – podanik) ili oni muško – ženski. Promijenile su se stanovite funkcije u društvu, pa je ono upravo preko pozdrava znalo »prosjitati« određene obrasce ponašanja. Budući da je nestala funkcija žene kao domaćice ili dame koja je imala drukčiju ulogu od muške u društvu, automatski se promijenio i odnos između muškarca i žene u modusu pozdravljanja. Isto je i s izraženim hijerarhijskim relacijama u državi. Ako više nema monarhije (pri čemu ne mislimo na današnje tipove europskih kraljevina) u kojoj je društvo vidljivo stupnjevano, međuljudski se odnosi demokratiziraju, postaju ravnopravniji, ni pozdravi više nisu hijerarhijski naglašeni, rukovanje, umjesto klanjanja, postaje dominantno.

Postoje još neke institucije koje su zadržale propisano pozdravljanje i naglašen sustav hijerarhije, a to su crkvene i neke državne institucije. Sudac se pozdravlja ustajanjem, kao i učitelj u mnogim školama, viši čin u vojsci salutiranjem, a svećenik ljubljjenjem ruke. Ulazak u sakralni objekt u kršćanskim je crkvama obilježen skidanjem kape ili šešira (za muškarce) te znakom križa koji je sâm pozdrav (ritualna gesta, amblem) i iskazivanje poštovanja prema instituciji Crkve, kao i prema Bogu.

Bez obzira na postojanje nekih oblika tradicionalnoga i propisanog pozdravljanja, svakodnevica postaje jednostavnijom i nastoji reducirati ono što ju na bilo koji način usporava. Ljudska je komunikacija postala puno bržom, a i njezini su se oblici promijenili, kao što su i mediji kojima komunikacija teče postali raznovrsniji. Elektronički mediji sužavaju opseg verbalnih uvodnih i završnih riječi, što će na neki način slijediti i svakodnevna gestualna ljudska komunikacija. U suvremenom se svijetu neki oblici starih načina neverbalnih oblika pozdravljanja mogu iščitati samo kao ironijski ili vrlo arhaični.



(K. Jarzabek, *Gestykulacija i mimika. Słownik*, 1994)

114

Kao što vidimo na ovim slikama, rukoljub je nekada imao svoje nijanse. Razlikovali su se načini ljubljenja ruke. Na slici 1 riječ je o niskom saginjanju muškarca do ženske ruke (muškarac »prilazi ruci«), dok je na slici 2 prikazano podizanje ženske ruke, čime se automatski određivao i status osoba u neverbalnom pozdravnom kontaktu. Prva sličica stoga pokazuje iskazivanje poštovanja prema dami (premda nije bez ironije njezino maštanje o skupocjenu nakitu), dok je na drugoj riječ o ravnopravnijem odnosu muškarca i žene. Na isti je način stupnjevano bilo i skidanje šešira prilikom susreta. Postojali su pozdravi samo laganog doticanja šešira, laganog skidanja šešira ili potpunog »ogoljivanja« glave. Te su pojedinosti govorile o nijansama međuljudskih odnosa.

Danas su se zadržali neki oblici verbalnih pozdrava kao što su: »ljubim ruke«, »klanjam se«, »moj naklon«, koji ne pretpostavljaju gestualno izražavanje (vidi: Kuhač 1907). Takve pozdrave možemo nazvati gestualnim frazemima. Gestualnima zato što im je izvor gesta, a frazemima stoga što su se uvriježili i kao takvi ušli u jezičnu upotrebu.

## REDUKCIJA POZDRAVNIH GESTA U KNJIŽEVNOM TEKSTU

Književni tekst bilježi sve ono što svakodnevica nosi u svim svojim pozdravnim aspektima. U prvom redu, junaci izbjegavaju gotovo sve uvodne formule neverbalne komunikacije. Njihove su geste minimalizirane ili ih uopće nema. Junaci se samo »zatiču« na određenim mjestima, a kako su do

tih mjesta došli, kako su se pozdravljali, jesu li se pozdravili, to se uglavnom ne opisuje. Oni vode brze i krnje dijaloge, a ti dijalozi izbjegavaju bilo kakve uvodne i završne okvire, kao što je to slučaj s pozdravom. Ovaj problem trebamo sagledati u širem kontekstu oblikovanja suvremene proze. Prostor je u suvremenoj prozi obezvrijeđen, kako navodi Solar (1995), odnosno na oblikovanje vremena i prostora, toliko značajnima za prozu 19. stoljeća, sada se gleda kao na smetnju ili prepreku. Prostor koji je trebalo prijeći, junaci koji su putovali, prijevozna sredstva kojima su se služili, mjesta i gradovi koje su obilazili postaju nevažni u suvremenom tekstu. Prostor i vrijeme u toj se prozi ne obrađuju i zato nema širenja, protjecanja vremena ni dugotrajnog svladavanja prostora izraženog u putovanju ili starenju. Proza na taj način imitira bajku, koja također ignorira prostor i vrijeme. Sjetimo se da u bajci junak bez većih poteškoća prelazi velika prostranstva, gore i planine, šume i mora, koji se ne pojavljuju kao linearni neprohodni problem, nego kao točke koje junak svladava ne bi li došao do konačnog cilja. Tako se junaci u bajci samo nalaze na moru, u zamku, u šumi, unutar kojih se pojavljuju određene prepreke u svladavanju cilja, ali to nipošto nije prostor sâm. Ako se u prozi ignoriraju spomenute kategorije prostora i vremena, junaci će se na određenim mjestima, kao što su kafić, ulica, stan, samo zateći, bez dugotrajnog opisivanja, bez svladavanja prostora. S druge strane, svjesni smo da se u suvremenoj prozi opisuje samo isječak iz života junaka, ili možda najvažniji dijelovi njegovog života, čime ne dobivamo dojam biološkoga starenja (dječaštvo/djevojaštvo, mladost, zrelo doba, starost). Odjednom postaje važan događaj, dok okolnosti koje su dovele do tog događaja postaju nevažne. Takva proza koja se poziva na opći redukcionizam u prostorno-vremenskim kategorijama, to čini i u sustavu pozdrava.

Da bismo izrečeno zornije pokazali, analizirat ćemo pozdrave u dvama suvremenim hrvatskim romanima: *Klonirana* J. Čarije (2003) i *Wonderland* M. Koščeca (2003) te u zbirci kratkih priča *Fakat* (2001, ur. K. Lokotar i N. Rizvanović).

U romanu *Klonirana* Jelene Čarije organizira se glamurozna zabava. Na njoj se treba skupiti krema hollywoodskog društva, ali kako se skupila i razišla, uopće se ne opisuje. Zabava je opisana općenitim rečenicama: »Party je naprosto morao uspjeti«, »Neki gosti su već bili dolje«, kao što je opisan i cijeli tijek zabave: »Party je tekao apsolutno fantastično.« Premda je riječ o ljudima koji su navikli na publicitet, koji, dapače, vole afektirati u svojim pozdravima i općenito u komunikaciji, u tekstu je to izostavljeno. Isto je i sa svršetkom zabave, što je samo usputno spomenuto: »Nakon što je završilo slavlje, Steven Peterson nije dopustio Normi Jean da spava sa svojim

psićima.« Premda roman teži podrobnijem opisivanju od novele, suvremeni roman ipak malo vodi računa o onim elementima koji zbog svoje ritualiziranosti, kakav uostalom pozdrav i jest, mogu usporiti radnju. Nabrajati ljude, njihove odore, načine pozdravljanja i opraštanja udaljilo bi nas od same junakinje. Zabava je samo zabava, a svi oblici, možda vizualno zanimljivi, bili bi toliko puta ponavljani da bi u tekstu to postalo dosadno.

Opis slavlja s jednog manje glamurnog partyja susrećemo u Perišićevoj priči *Parti je bio u uzlaznoj fazi*. Dolazak na zabavu i boravak ondje teku sami po sebi. Tko su ljudi na zabavi, kako su se susreli, upoznali te kako su se razišli, nije nam poznato. Potpuno izostavljanje gestualnih pozdrava uočljivo je i u vrlo kratkim rečenicama koje dočaravaju brzo zbivanje.

Došli smo.

Potražio sam pivo.

Smjestio sam se u predsoblju. Tu i tamo malo spikao s ljudima.

[...]

Došli smo doma u ponedjeljak u pet.

(R. Perišić, *Parti je bio u uzlaznoj fazi*, u: *Fakat*, str. 101)

116

Događajnost, kao što vidimo, sama postaje važna. Nije važno kako se do određenih mjesta dolazi, a još je manje važno naglašavati bilo kakve ritualizirane gestualne oblike koji bi zapravo radnju usporavali. Tekst nam sugerira samo bitne elemente kretanja junaka. Junak je došao i otišao. Svi elementi iz izvučenog primjera pokazuju da je riječ o dosadi, zapravo jednom uobičajenom tulumu na kakav se inače odlazi. Vidljivo je to i u ležernom opisu razgovora s prisutnima: »tu i tamo spikao s ljudima«.

U Jergovićevoj priči *Nada umire posljednja* junaci se nalaze na kolodvoru kako bi otputovali u Zagorje, također radi zabave.

Pred kolodvorom nije bilo nikoga. U pola dvanaest stigao je Đuro Bosanac, a petnaest minuta kasnije Alojz i Selma. I više nitko.

(M. Jergović, *Nada umire posljednja*, u: *Fakat*, str. 26)

Junaci se u spomenutoj priči samo pojavljuju na kolodvoru, nabraja se njihov dolazak kao da se ubacuju ili »teleportiraju« na dogovoreno mjesto. S jedne strane, takvo pripovijedanje ubrzava zbivanje, čini ga dinamičnijim i ističe ono što je važno, a s druge, oponaša razgovorni stil u kojemu ne rabimo uvodne formule ili posebne izraze za opisivanje pozdrava, a mnoge su priče u *Fakatu* i pisane kao da su govorene (Tomić, Simić, Senjanović, Jergović). Kao i u prethodnom primjeru, vidimo da junaci na mjesto dogovora samo dolaze, zbog čega su radnje okupljanja najčešće opisane glagolima: »došao je«, »došli smo«, »stigao je«, »došli smo doma«, »pojavljuju se« i sl.

Junaci koji se samo zatiču na dogovorenim mjestima, prostorno-vremenskim redukcijom pokazuju brzinu zbivanja. »Teleportiranje« junaka na konkretna mjesta udaljava nas od mogućih putovanja prijevoznim sredstvima ili pješaćenjem. Premda se prijevozna sredstva koriste i junaci, štoviše, vrlo često putuju, sami dolasci i odlasci, odnosno susreti i rastajanja, zbivaju se izvan sfere putovanja. U spomenutoj prozi junaci se kreću u prostorima poput kafića, stana, fakulteta, ulice ili kolodvora. To su inače vrlo frekventna mjesta, ali ujedno i ona na kojima se čovjek, osim stana, premda je ovdje riječ o stanu kao mjestu tulumu, a ne mjestu stanovanja, dugo ne zadržava. Riječ je zapravo o svojevršnim »prolaznim hodnicima« ili »usputnim odredištima« svakodnevnoga urbanog života. Međutim, u radnjama ovih romana i kratkih priča svjedoci smo da ti prostori postaju središta zbivanja i boravka junaka. Junaci, imamo dojam, žive na ulici, u kafiću, na fakultetu, posjećuju tulumu i to čine kontinuirano. Na ta mjesta junaci samo »dolaze«, »pojavljuju se«, a uglavnom i znaju ljude koje će ondje zateći. Taj je prostor njima dobro poznat, oni se više ili manje u njemu dobro osjećaju, u njemu pronalaze prijatelje, ali je on izgubio status realnog prostora. Kao da se »virtualizirao«. Prostor je, mogli bismo reći, toliko obezvrijeđen da je virtualna stvarnost preuzela njegovu ulogu. U Koščecovu romanu, koji ćemo kasnije navesti u primjerima pozdravljanja, izriekom je rečeno da se danas svi poslovi vode preko Interneta (dakle, stvarnog poslovnog prostora), odnosno, »za sekundu daunloudaš katalog kazahstanskih kalašnjikova«, kako kaže Koščecov pripovjedač. Ako je u poslovnome svijetu moguće samo »preuzimanjem«, »kopiranjem« ili, preciznije rečeno i posve uvriježeno *downloadom* doći do željene datoteke, jasno nam je da je to još jednostavnije u pisanome književnom tekstu, čime će biti izbjegnute sve suvišnosti.

Ipak, na nekim mjestima ili, bolje rečeno, kod nekih profesija očekujemo naglašenu gestikulaciju. U Tomićevoj priči *Život ima smisla* riječ je o trgovačkom putniku Toniju. Njegova je profesija zapravo gestualno snažno obilježena i u svakodnevnom životu dobro poznajemo ljude koji mimikom i pokretima ruku nastoje pridobiti kupca za svoju robu. Njihova pretjeranost u gestikuliranju spojena s umilnim riječima trebala bi biti adut koji obećava sigurnu prodaju robe. Kod Tomića, međutim, potpuno nedostaje taj element gestualnosti, premda je vrlo ironično opisan način rada junaka kao i način nudenja robe (»Dobar dan, dozvolite da vam ponudim...«; »Dozvolite, ako imate malo vremena, da vam ponudim...« i sl.). Njegova verbalna uslužnost, unatoč očekivanju, nije popraćena adekvatnim gestama. Možda bismo očekivali da će se Toni klanjati, smiješiti, pružati ruku na pozdrav, ali uz riječi nema opisa takvih pokreta.

U *Wonderlandu* se također susrećemo s jednim očekivanim načinom pozdravljanja, što je i izrijekom navedeno u tekstu:

Domaćini se pojavljuju na vratima. Ni traga na njima one iritantne, gestikulatorne, egzaltirano-uznevjerene dobrodošlice, žalosnog znamenja niskog puka, koji ti odmah na vratima gura stolac pod guzicu i čašu u usta te bez ikakva intermezza trči s juhom i puricom i kolačima. Ne, oni su decentno, rafinirano nonšalantni. (M. Košćec, *Wonderland*, str. 101)

Naznačeno je u ovom primjeru kakva gestikulacija nije primjerena i što se zapravo smatra kako arhaičnim tako i izrazom »niskog puka«. Dopustit ću si ovdje malu digresiju. Izraženi ritual dočekivanja gosta, o kojemu smo i ranije govorili, opisuje Bgažnokov u članku *Prijem počasnog gosta u tradicionalnoj kulturi čerkeskih naroda*, u zborniku *Etnički stereotipi ponašanja* (ur. A. K. Bajburin, A. K.). Premda je riječ o udaljenim kulturama, neke ćemo sličnosti ipak pronaći. Čerkeska se poslovice, navodi nam spomenuti autor, »Gost je Božji poslanik«, odnosi ponajprije na čovjeka koji je došao izdaleka i kojega se tradicionalno mora srdačno primiti. Ta srdačnost u Čerkeza ipak nadilazi prosječnost, jer za gosta, prema strogim pravilima, stol mora biti postavljen i prije no što je ušao u kuću. Naravno da i samo gošćenje pretpostavlja svojevrzne propise, ali nas ovdje prije svega zanima sam dolazak u kuću, odnosno pozdrav. Takav tip pozdrava Košćecov glavni junak naziva »egzaltirano-unezvjerenim«, »iritantnim«, »gestikulatornim«, jer istog časa pretpostavlja sjedanje za stol i jelo. Ono što se u jednoj kulturi ili jednom vremenu može tumačiti kao propisano i očekivano ponašanje, u drugoj ili u drugom vremenu može biti shvaćeno kao ironično i nedolično.

Uz primjere gdje se potpuno izostavlja gestualni pozdrav postoje i oni gdje se taj oblik pozdravljanja reducira. Reducirani su pozdravi kimanje glavom i mahanje rukom različitog intenziteta. Zanimljiv je pritom primjer iz *Betonskih priča* Ede Popovića, gdje njegov junak Jan »odmahuje rukom«.

Jan je ispio pivo i bacio sitniš na šank.  
Ostatak će dati Jajo, rekao je konobarici.  
Kaj ne buš još jednu?, pitao je Jajo.  
Jan je *odmahnuo rukom* i izašao.  
(E. Popović, *Betonske priče*, u: *Fakat*, str. 119)

Odmahivanje rukom u Popovićevu primjeru je višestruko. Riječ je, s jedne strane, o odgovoru na postavljeno pitanje »Kaj ne buš još jednu?«, čime odmahivanje znači »ne«, »neću«, »ne gnjavi«, »nije važno« i sve ono što odmahivanje rukom pretpostavlja, a drugo je pozdrav, opraštanje od

prijatelja. Junak nije rekao ništa, samo je »odmahnuo rukom i izašao«. Budući da priča završava junakovim suicidom, njegov je pozdrav posljednji. To nije samo pozdravljanje prijatelja iz kafića s kojima je znao popiti pivo nego ujedno i zadnji pozdrav koji im je uputio.

Redukcija i minimalna fizička bliskost junaka obilježena je gestama mahanja rukom i kimanja glavom. Čini nam se kao da u suvremenoj prozi nema vremena za čvrst stisak ruke ili zagrljaj. Janovo odmahivanje rukom, kao i potonja koja ćemo spomenuti, ističu zapravo taj »distancirani« neverbalni način pozdravljanja koji svjedoči o otuđenju.

Pozdrav s balkona u *Petardama* očekivano je pozdravljanje kimanjem glave, kao i mahanje rukom u priči *Dezserter*, gdje junak »maše rukom«, što predstavlja standardni gestualni pozdrav na daljinu, dakle, kada nismo dovoljno blizu da se s nekim rukujemo, no u ovome je primjeru pozdrav ostao neuzvraćen:

Stajao sam tamo i *mahn*uo joj, svi su vidjeli, ali ne. Lucija ništa. Ni a ni be.  
(R. Simić, *Dezserter*, u: *Fakat*, str. 150)

Ako nije riječ o distanciranosti, pozdrav kimanjem glave može biti upućen osobama koje ne poznajemo dovoljno da bismo ih imenovali. Takav pozdrav predstavlja zadržavanje uljudnosti, čuvanje ustaljenih konvencija u međuljudskim odnosima, kao u Perišićevu primjeru:

Ponekad vidim onog konobara; već dugo radi u jednom kafiću u centru. Kad udem tip **klimne** kao da me zna, ali me ne može smjestiti.  
(R. Perišić, *Parti je bio u uzlaznoj fazi*, u: *Fakat*, str. 103)

Susrest ćemo se i s ironično intoniranim pozdravima, koji su također distancirani i prilično reducirani, primjerice u Senjanovićevoj priči *Sponistre se vidi Šolta, Uganda i Gornja Volta*, u kojoj »Erceg hoda malo pognuto«. Prilikom susreta junak (pripovjedač) mu se klanja i otpozdravlja. Ostajemo u nedoumici: imitira li junak pognuti Ercegov hod ili mu se klanja? Više-značnost pozdrava koji često nosi ironičnu notu možemo uočiti i u sljedećem primjeru »složenog« pozdrava:

Profesor zaključava vrata kabineta. Kreće niz stubište. Na prvom katu, žena koja pere hodnike još od studentskih mu dana. *Smiješi joj se, šalje pozdrav rukom*. Što je boci koju je pod jaknom stiskao uz mišku dovoljno da spuzne na pod, zvonko se otkotrlja niz svih dvanaest stepenica, udari u zid i razbije se točno pred ženinim nogama, bljujući ostatak krvavocrvene utrobe. Pustite, pustite, kaže čistačica, ne skidajući s njega tjeskoban pogled.

(M. Koščec, *Wonderland*, str. 172)

Pozdrav sam u ovom primjeru označila kao »složen« jer se sastoji od osmijeha i pozdrava rukom. Poanta je u tome da je zbog pozdrava rukom razbijena boca vina. Gesta odmahivanja rukom na taj je način prikazana posve ironično: da junak čistačicu nije pozdravio, boca se ne bi razbila.

Dobro bi bilo spomenuti još jednu dimenziju izbjegavanja ili reduciranja gestualnih pozdrava. Na tragu je očekivanja o kojemu smo ranije govorili. Bez obzira na to što je riječ o romanu koji razrađuje ljudske tjelesne odnose, pozdravi su ili posve izostavljeni ili maksimalno reducirani. Riječ je o pozdravima u romanu *Klonirana*. Roman je to koji se bavi odnosom sedamdesetsedmogodišnjega filmskog producenta Stevena Petersona prema šestogodišnjoj djevojčici, svojoj tobožnjoj kćeri Normi Jean, kloniranoj Marilyn Monroe. Djevojčicu je ovaj starac »stvorio« prema svojim željama i potrebama, a ona mu ujedno i služi za sve njegove želje, potrebe i izživljavanja. U romanu se, osim glavnih protagonista, spominje mnoštvo ljudi iz hollywoodskog *show businessa*. Međutim, odnosi među svim junacima do krajnosti su otuđeni i gotovo da ne postoji niti formalni oblik bilo kakvog fizičkog kontakta prilikom pozdrava, premda bismo ga mogli očekivati. Odnosi se to na pozdrave oca i tobožnje kćeri, kao i na odnose svih drugih junaka u romanu.

120

»Dobro jutro, tatice«, rekla je Norma Jean tati svojim najnježnijim dječjim glasom. U bijelim pamučnim gaćicama s volančićima izgledala je kao živi Michelangelov anđeo.

»Dobro jutro, moja mala ljepotice«, odvrati gospodin Peterson svojoj kćerki. (J. Čarija, *Klonirana*, str. 7)

»Nice hair girls«, dobacila im je u prolazu.

Jelena je rekla *thanks*, a Helena *thank you*. Razmijenile su široke osmijehe. Malo su se odmaknule da crnkinja može proći pored njih. Okrznule su se tijelima. Trogirske ulice su veoma uske.

(J. Čarija, *Klonirana*, str. 303)

U prvome je primjeru riječ o potpunom izostavljanju gestualnog pozdrava, što kao uvod dobro oslikava odnos između oca i njegove lažne kćeri, odnos koji je zapravo maska, verbalni štit. Premda »otac« i »kći«, prema mišljenju okoline, žive idealnim bajkovitim životom milijardera, u svakodnevnoj komunikaciji nema roditeljske nježnosti. Tjelesni kontakti koji, dakako, nisu pozdravni, mračna su tajna Norminog »oca«-pedofila. Drugi primjer predstavlja reducirani pozdrav razmjene osmijeha i samo ovlaš doticanje tijelima, premda kod njegova spominjanja imamo dojam isprike: dotaknule su se jer su ulice preuske.

## UMJESTO ZAKLJUČKA

Nastojali smo u ovome tekstu barem dotaknuti problem smanjenog interesa prema nekim oblicima ritualiziranog ponašanja u jednom dijelu hrvatske suvremene proze. Pozdravi su kao uglađena društvena forma koja omeđuje diskurs ili potpuno izostavljeni ili maksimalno reducirani. Preko gesta pozdravljanja i opraštanja možemo iščitati sve važne elemente suvremene proze kao što su: obezvredivanje prostora i vremena (Solar), ubrzavanje radnje, smanjenje tjelesnog kontakta, očitovanje otuđenosti i sl. Samo »zaticanje« junaka na određenim mjestima ili naprosto njihovo »dovođenje« na mjesto zbivanja bez opisa susreta i rastanka, čini se, jednako funkcionira u romanu kao dužoj proznoj vrsti kao i u kratkoj priči. Takve načine opisivanja u prozi trebamo sagledati u širem kontekstu prostorno-vremenskoga shvaćanja u suvremenoj prozi, što je u skladu sa simultanističkim tendencijama koje Žmegač definira kao »predočavanje različitih ljudskih radnji na različitim mjestima u rasponu od nekoliko minuta ili pola sata« (Žmegač 1986: 212). Ta je prozna simultanost, koja se pojavljuje još u devetnaestom stoljeću, uznapredovala u najnovijoj, postmodernističkoj, poglavito stvarnosnoj prozi u kojoj su prostor i vrijeme postali smetnja, a odgovaraju općoj ljudskoj težnji za zbivanjem »u trenutku« ili »sada«. Načini ponašanja junaka u proznome tekstu, koji pretpostavljaju različite oblike arhaičnosti ili ritualiziranosti, a zapravo usporavaju radnju koja želi istaknuti samo »bitne« događaje, izbjegavaju se. Tendencija je, dakle, svih spomenutih pozdravnih redukcionizama ubrzavanje radnje, skretanje pozornosti na bitno i na trenutak u vremenu, pri čemu okviri dolazaka kao i okviri diskursa prestaju biti važni. Suvremeni je čitatelj dobro upoznat s takvim tendencijama u književnosti i na filmu. (Koliko bi film trebao trajati da se u njemu prikazuju svi rituali?) Brzina zbivanja i smanjena ritualiziranost konvencionalnog ponašanja nešto je na što se suvremeni recipijent ne mora posebno upozoravati i što ne mora posebno učiti. Čak i kada je riječ o prošlosti, o opisu događaja koji se davno zbilo, kao, primjerice, u žanru povijesnog filma koji se danas naziva »kostimiranim filmom«, svjedoci smo brzih događanja i smanjenog rituala, što posve odgovara percepciji suvremenog čitatelja/gledatelja. To je zato što se »razlika koju vidite između radnje koja se tobože zbiva danas i one koja se zbivala u pretpovijesti doista svodi jedino na kostime; ostalo je sve isto« (Solar, 2004: 120). Zbog toga je redukcionizam pozdrava u svim oblicima, bilo verbalnim ili gestualnim, uvodnih i završnih formula koje omeđuju diskurs nešto samo po sebi razumljivo i suvremenom čitatelju blisko.

## IZVORI I LITERATURA

- Bgažnokov, B. H. (1985). *Priem početnogo gostja v tradicionnoj kul'ture adygskih (čerkesskih) narodov*. U: *Ėtničeskie stereotipy povedenija*, ur. A. K. Bajburin, Leningrad: Izdatel'stvo Nauka, str. 179–202.
- Civ'jan, T. V. (1997). *K nekotorym voprosam postroenija jazyka etiketa*. U: *Iz rabot Moskovskogo semiotičeskogo kruga*, ur. T. M. Nikolaeva, Moskva: Jazyki ruskoj kul'tury.
- Čarija, J. (2003). *Klonirana*. Zagreb: Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu.
- Jaržabek, K. (1994). *Gestykulacija i mimika*. *Słownik*. Katowice: Śląsk.
- Kloot, W. G. van der (1972). *Ponašanje životinja i čovjeka*. Zagreb: Školska knjiga.
- Krejdlin, G. E. (2001). *Kinesika*. U: A. Grigor'eva i dr.: *Slovar' jazyka russkih žestov*. Moskva, Vena: Jazyki ruskoj kul'tury i Wiener Slawistischer Almanach, str. 166–248.
- Košćec, M. (2003). *Wonderland*. Zagreb: V. B. Z.
- Kuhač, F. (1907). *Narodne osebine u gestima i karakteristika pojedinih naroda*. U: »Hrvatsko kolo«, III. Zagreb: Matica hrvatska, str. 208–248.
- Lokotar, K. i Rizvanović, N. (ur.) (2001). *Fakat*, Zagreb: Celeber.
- Morris, D. (1979). *Otkrivanje čoveka kroz gestove i ponašanje*, Beograd: Izdavački zavod Jugoslavija.
- Pease, A. (2002). *Govor tijela*. Zagreb: AGM.
- Pintarić, N. (1989). *Komunikacijska funkcija pozdravnih gestoslova*, u: »SOL«, god. 4, sv. 2. Zagreb: Filozofski fakultet, str. 29–43.
- Pronnikov, V. A. i Ladanov, I. D. (2001). *Jazyk mimiki i žestov*. Moskva: Stels.
- Solar, M. (1995). *Postmodernizam ili kriza modernizma*. U: M. Solar: *Laka i teška književnost*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 52–70.
- Solar, M. (2004). *Novi mediji i sumrak estetičkoga uma*. U: *Medij hrvatske književnosti*. *Zbornik radova*, ur. B. Bošnjak, Zagreb: Altagama, str. 115–123.
- Volos, R. (1995). *Ruska neverbalna komunikacija*. Zagreb: HFD.
- Vojvodić, J. (2001) *Odjeci simultanizma u postmodernističkoj prozi*. U: *Simultanizam*, ur. A. Flaker i J. Vojvodić, Zagreb, Jastrebarsko: Slap, Filozofski fakultet.
- Žikić, B. (2002). *Gestovi pozdravljanja*. U: B. Žikić: *Antropologija gesta I, II*. Beograd: Srpski genealoški centar, str. 214–235.
- Žmegač, V. (1986). *Oblici i programi simultanizma*. U: V. Ž.: *Težišta modernizma. Od Baudelairea do ekspresionizma*, Zagreb: SNL.

Primljeno: 20. srpnja 2006.

## S u m m a r y

### GESTURES OF GREETING AND FAREWELL IN CROATIAN CONTEMPORARY LITERATURE

The article discusses gestures which constitute an important part of human communication: gestures used to greet and wish farewell. It is a well-known fact that people express their greetings in many different ways, depending on the formality of the occasion, the culture in which the meeting or farewell takes place, and whether they have family ties or friendly connections with their interlocutors. All people from a certain culture share the same unwritten rules. These rules are considered a part of good manners, and are learned through the process of socialization. In contact with a different culture, an outsider may encounter customs s/he is unfamiliar with. As a result, for this person these rules become more noticeable. When it comes to interpersonal relations, it can be noted that the gestures of greeting represent a direct interactive contact, in which emblematic use of a gesture is most common (Žikić, *Antropologija gesta II*, 2002: 214). There are numerous examples of greetings used in interpersonal relations. These include greetings used when entering certain premises, such as churches, memorial complexes, or other institutions which lay down a certain way of »greeting«, i.e. regulate behaviour upon entering such places as an expression of respect. A variety of patterns used for expressing greeting or farewell – in relation to either individual(s) or institution(s) – will be examined within literary texts, or rather, within literary systems. These examples will be mainly taken from literature and to a lesser extent from everyday life.

